

El *Tractat de les mules* de Manuel Díez: estat de la qüestió i prolegòmens a una edició crítica

Glòria Ribugent

Universitat de Barcelona

gloriaribugent@ub.edu
<https://orcid.org/0000-0001-9053-4169>

Received: 13/02/2022; accepted 29/03/2022
DOI: <https://doi.org/10.7203/MCLM.9.23802>

Manuel Díez's *Tractat de les mules*: update for, and prolegomena to, a critical edition

ABSTRACT

The *Tractat de les mules* ('Treatise of mules') is a veterinary manual written in Catalan between 1424 and 1436 by Manuel Díez, knight of Alfonso V, the Magnanimous, king of Aragon. This text forms, together with the *Llibre de cavalls* ('Book of horses'), the *Llibre de la menescalia* ('Book of veterinary'). No part of the *Llibre de la menescalia* has ever been critically edited, even though it is the most widespread medieval Catalan scientific text: twelve manuscripts in this language have survived, as well as translations into Neapolitan, French and Spanish – the latter with fourteen printed editions. In this article we present a reviewing update of the contributions to this treatise, focusing on the issues that have forestalled any critical edition: its complex textual history, and the anachronistic consideration of this work as plagiarism.

KEYWORDS

Manuel Díez; veterinary medicine; medieval science in vernacular; Catalan texts; history of veterinary; medieval manuscripts; *Tractat de les mules*; *Llibre de cavalls*; *Llibre de la menescalia*

Magnificat Cultura i Literatura Medievals 9, 2022, 41-59.

<http://ojs.uv.es/index.php/MCLM>

ISSN 2386-8295

RESUM

El *Tractat de les mules* és un manual de menescalia escrit en català entre 1424 i 1436 per Manuel Díez, majordom d'Alfons el Magnànim. Aquest tractat forma, conjuntament amb el *Llibre de cavalls*, el *Llibre de la menescalia*. Cap de les dues parts del *Llibre de la menescalia* no disposa d'una edició crítica, malgrat que aquesta obra sigui el text científic medieval català amb més difusió: en conservem dotze manuscrits en aquesta llengua i traduccions al napolità, francès i castellà, llengua en què s'imprimí en catorze edicions diferents. En aquest article presentem un estat de la qüestió que repassa les contribucions de la bibliografia sobre aquest tractat, considerant especialment aquelles qüestions que han provocat que el text encara no s'hagi editat: la història textual complexa i la consideració anacrònica de l'obra com un plagi.

PARAULES CLAU

Manuel Díez; medicina veterinària; ciència medieval en vulgar; textos catalans; història de la veterinària; manuscrits medievals; *Tractat de les mules*; *Llibre de cavalls*; *Llibre de la menescalia*

Glòria Ribugent. 2022. 'El *Tractat de les mules* de Manuel Díez: estat de la qüestió i prolegòmens a una edició crítica', *Magnificat Cultura i Literatura Medievals*, 9: 41-59, DOI: <https://doi.org/10.7203/MCLM.9.23802>

Aquest article ha comptat amb una ajuda per a la Formació de Personal Investigador (FPI), atorgada pel Ministeri de Ciència i Innovació en la convocatòria del 2019 i vinculada al projecte d'investigació *Narpan II: Ciència vernàcula en el Occidente mediterràneo medieval y moderno (VerMed)* (PGC2018-095417-B-C64), amb finançament del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades i els fons FEDER de la Unió Europea.

TAULA DE CONTINGUTS

- 1 **Introducció** – 43
- 2 **Les còpies del *Llibre de la menescalia*: manuscrits i impresos en català i en altres llengües** – 44
  - 2.1 *Manuscrits, adaptacions i impresos en català* – 44
  - 2.2 *La traducció napolitana* – 47
  - 2.3 *La traducció francesa* – 47
  - 2.4 *Les dues traduccions castellanès* – 47
  - 2.5 *La hipotètica traducció galaicoportuguesa* – 48
- 3 **L'autor, Manuel Díez** – 49
  - 3.1 *Vida* – 49
  - 3.2 *Redacció dels tractats* – 50
- 4 **Les fonts** – 50
- 5 **El contingut del *Tractat de les mules*** – 52
- 6 **Les dues edicions existents del *Tractat de les mules*** – 54
- 7 **Conclusions** – 55
- 8 **Obres citades** – 56
- 9 **Annex: Transcripció de la taula dels capítols** – 58

1 Introducció

La investigació que presentem és part d'una tesi doctoral en curs d'elaboració, la primera que es fa sobre obres de menescalia en català (Ribugent en procés). La tesi s'ocupa d'editar la versió catalana, original, del *Tractat de les mules*. Aquest tractat forma, conjuntament amb el *Llibre de cavalls*, el *Llibre de la menescalia*¹ del majordom d'Alfons el Magnànim Manuel Díez,² la suma de dos manuals especialitzats que presenta detalladament qüestions d'hipologia i d'hipiatria d'aquests dos tipus d'equins. El conjunt conté també un interessant apèndix d'il·lustracions (de caràcter didàctic) sobre els llocs on es desenvolupen les malalties més significatives, els punts on cal fer les sagnies, els astres que regeixen les parts del cos de l'animal i la forma de procedir en algunes accions terapèutiques, com veureu a la fig. 1 (Álvarez 1991: 9; Planas 2012: 195-96). La difusió conjunta d'aquests dos tractats a la majoria dels manuscrits fa que a l'hora de presentar un estat de la qüestió del *Tractat de les mules* ens sigui indispensable fer referència al *Llibre de la menescalia* en alguns dels apartats d'aquest article.

Escrit entre els anys 1424 i 1436, el *Llibre de la menescalia* és el text científic medieval en català conservat en més manuscrits, amb adaptacions per part d'altres menescals i traduccions al napolità, al francès i al castellà (amb una primera versió al castellà d'Aragó i una segona al de Castella). De fet, a l'àmbit ibèric fou el text canònic sobre la matèria durant el segle XV, i fou citat encara per tractats de veterinària europeus i americans fins a les darreries del segle XVI. Tot i la seva rellevància, no s'ha fet mai una edició crítica completa del *Llibre de la menescalia* a partir de tots els manuscrits conservats. Els motius d'aquesta mancança estan vinculats a diversos problemes, que desgranarem a continuació.

Abans de començar, és precís esmentar els autors que sí que han treballat el text, i que citarem al llarg d'aquest estudi. El *Llibre de la menescalia* és recollit per un gran nombre de bibliògrafs des del segle XVIII, però amb descripcions generalment minses. Entre altres, el ressenyen Ximeno (1747), Antonio (1788), Fuster (1827), Torres Amat (1836), Gallardo (1863), Antón Ramírez (1865), Ribelles (1915) i Aguiló (1923). Entre els historiadors de la veterinària, cal esmentar les ressenyes que li dediquen Sanz Egaña (1941), Pouille-Drieux (1966), Prévot i Ribémont (1994) i Dualde (1997). També l'han tractat Álvarez (1991) – a l'estudi que acompanya el facsímil d'una part del manuscrit català SC – i Cordero del Campillo (2009) – al treball que acompanya el facsímil d'un dels impresos castellans (Valladolid, 1500) (Cifuentes-Ferragud 1999; *Sciència.cat DB* 0p104).

El *Tractat de les mules* és l'única part del *Llibre de la menescalia* que compta amb edicions (dues de basades en un sol manuscrit cadascuna), fetes per Faraudo (1949) i Simó Santonja (2010), que descriurem detalladament més endavant.

En l'ortografia de la paraula *menescali* i els seus derivats optem per la solució amb *e* en la primera síl·laba, ja que és la forma present en tota la documentació oficial (en particular la de la Cancelleria reial), als manuscrits més acurats, i la que s'ha conservat viva en la toponímia local i en els parlars occidentals de la llengua. La forma amb *a* (*manescalia*) en català és tardana i apareix sobretot en textos de segon ordre (receptaris), escrits per individus sense una suficient cultura gràfica, però com que és més acordada amb l'etimologia de la paraula (*marshkalk*, 'senyor dels estables') és l'única present al *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*. El *Diccionari normatiu valencià* i el DCVB, per la seva banda, recullen totes dues formes. En aquest criteri segueixo Cifuentes i Ferragud 1999, i *Sciència.cat DB*.

2. Per al nom de l'autor, vegeu l'apartat 3.

FIG. 1: Manera d'aplicar una lavativa a un cavall segons l'apèndix gràfic del manuscrit SC del *Llibre de la menescalia*. BCC, ms. 5-4-46, f. IIV, © Cabildo Catedral de Sevilla

2 Les còpies del *Llibre de la menescalia*: manuscrits i impresos en català i en altres llengües

2.1 Manuscrits, adaptacions i impresos en català

En català, el *Llibre de la menescalia* ens ha arribat en dotze manuscrits i, d'aquests, no tots contenen tant el *Llibre de cavalls* com el *Tractat de les mules*, sinó que aquest darrer només és present en deu dels testimonis. Llistem tots els manuscrits catalans a continuació.

1. Relació de manuscrits en català del *Llibre de la menescalia*³

<i>Sigla</i>	<i>Ciutat, biblioteca, signatura</i>	<i>Data</i>	<i>Consistència</i> ⁴	
			<i>Llibre de cavalls</i>	<i>Tractat de les mules</i>
BC	Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1661	1502	c.	c.
BU	Barcelona, Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona, ms. 68	mitjan s. XV	c.	c.
CU	Catània, Biblioteca Regionale Universitaria di Catania, ms. 80	s. XV	c.	no present
PC	Palerm, Biblioteca Comunale, ms. 2Qq E 117	mitjan s. XV	c.	c.
PS	Palerm, Biblioteca Centrale della Regione Siciliana, ms. v E 19	mitjan s. XV	c.	c.
PF	París, Bibliothèque nationale de France, ms. Esp. 215	s. XV	c.	c.
SC	Sevilla, Biblioteca Colombina, ms. 5-4-46	s. XV	inc. (falta 1 plec)	inc. (falta 1 plec)
VU ₁	València, Biblioteca Històrica de la Universitat de València, ms. 624	mitjan s. XV	inc. (falten 14 f.) ⁵	c.
VU ₂	València, Biblioteca Històrica de la Universitat de València, ms. 630	s. XV	inc. (acèfal)	c.
VU ₃	València, Biblioteca Històrica de la Universitat de València, ms. 631	mitjan s. XV	c.	inc. (àpode)
VV	València, Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, ms. 137	s. XV	inc. (acèfal)	inc. (àpode)
Y	New Haven, Yale University Library, ms. General 454	mitjan s. XV	c.	no present
<i>Perduts</i>				
SD	Sevilla, Biblioteca Convento de los Carmelitas Descalzos	?	?	?
Al	Biblioteca del papa Alexandre VII	?	present	present

3. Relació elaborada a partir de la informació de *Sciència.cat DB*, i de la recerca personal.

4. 'c.' indica que l'obra és completa al manuscrit; 'inc.' indica que l'obra hi és incompleta.

5. El manuscrit presenta llacunes a la majoria dels plecs. Sovint s'ha perdut algun foli del primer bifoli de cada plec, que són de pergamí.

Els dos darrers manuscrits, assenyalats com a perduts, han estat citats per alguns bibliògrafs, però consten més tard com a perduts i de moment tampoc no els hem pogut localitzar: Nicolás Antonio, al segle XVII, descriu un manuscrit del *Llibre de la menescalia* en català a la biblioteca privada del papa Alexandre VII (1655-67) que, segons la seva descripció, inclouria tant el *Llibre de cavalls* com el *Tractat de les mules* (Antonio 1788, 1: 277). Tanmateix, des del segle XVII no hi ha cap altre bibliògraf que aportï més informació sobre aquest volum.⁶ El segon manuscrit que no s'ha pogut localitzar es trobaria a la Biblioteca del Convent dels Carmelites Descalços de Sevilla i és citat per primera vegada a Ribelles (1915-84, 1: 160), que no el descriu.⁷

En català també disposem d'una adaptació de l'obra (que resumeix i reordena tots dos tractats) feta al segle XV pel menescal de Barcelona Salvador Vila (Barcelona, BC, ms. 423) i de dues edicions impreses (Barcelona, 1515 i 1523; vegeu fig. 2), que contenen, en realitat, una retrotraducció elaborada partir de la traducció castellana, molt probablement de la segona versió, impresa a Castella a partir de 1500 (Faraudo 1949: 24; Cifuentes-Ferragud 1999: 103). Aquesta consideració dels impresos catalans com una traducció i no pas com una simple impressió del text original català està justificada per les divergències entre el text català manuscrit i l'imprès, que han generat confusió entre els estudiosos. Trobem una resposta a l'afirmació, al pròleg del text català imprès, on l'anònim traductor hi expressa que "...si algun mal estil en lo present tractat trobarà lo legidor, sia atribuït a mi que he traduït de la lengua castellana en lengua catalana" (Faraudo 1949: 24).

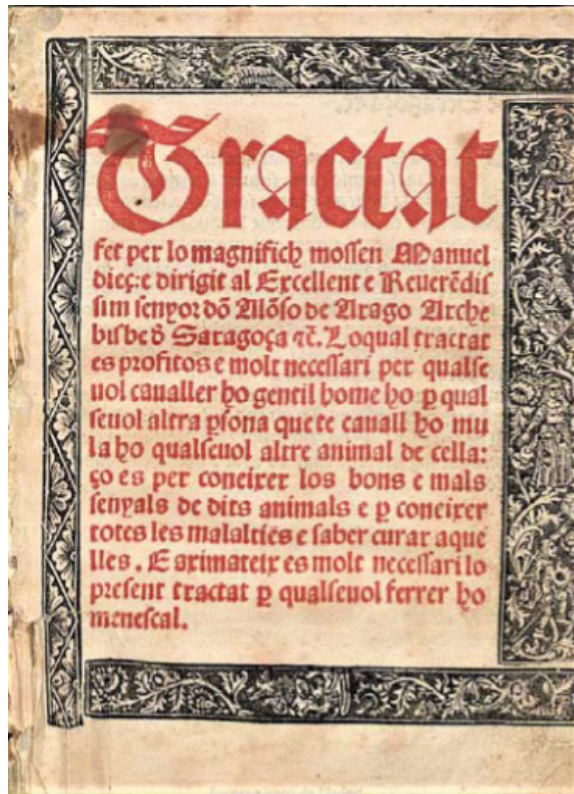

FIG. 2: Primera portada de la segona edició impresa de la retrotraducció al català del *Llibre de la menescalia* de Manuel Díez (Barcelona, Joan Giglo i Dimes Bellestar, 1523) CCo BHM, 282.

6. Tenim previst continuar investigant sobre aquest manuscrit properament.

7. Hem visitat el Convent dels Carmelites Descalços de Sevilla (22-11-2021) per intentar localitzar el manuscrit citat, però la recerca no ha donat resultat.

2.2 *La traducció napolitana*

Pel que fa a les altres llengües, la traducció al napolità, que no inclou el *Tractat de les mules*, es conserva en dos manuscrits del segle XV (Avellino, Biblioteca Provinciale Scipione e Giulio Capone;⁸ i Catània, Biblioteche Riunite Civica e A. Ursino Recupero, ms. A-7). La traducció es feu abans del 29 de juliol de 1488, data en què la tresoreria de Ferran I retribuí un copista “per scriptura de uno libro nomine Manuel Dies traducto de catelano in italiano” (De Marinis 1947-52, 2: 288). Per ara, aquesta versió del text no ha estat estudiada ni editada.

2.3 *La traducció francesa*

La traducció francesa, que tampoc no conté el text mular, es conserva també en dos manuscrits del segle XV (París, BnF, ms. Fr. 2002; i Montpeller, École de Médecine, ms. 266). Molt probablement fou feta a partir del text català i relacionada amb la presència francesa al regne de Nàpols durant la segona meitat del segle XV (Cifuentes-Ferragud 1999: 102, 124-25). Com la napolitana, la traducció francesa no ha estat estudiada ni editada, a excepció del pròleg que sí que transcriuen Prévot i Ribémont (1994: 343-44) i Cifuentes i Ferragud (1999: 124-25).

2.4 *Les dues traduccions castellanes*

En castellà el text es traduí sota el títol *Libro de albeitería*, i tingué una gran difusió amb la impremta. De fet, l'obra de Manuel Díez fou el primer llibre de veterinària que va arribar a imprimir-se a la península Ibèrica (Cifuentes-Ferragud 1999: 94). Inicialment, fou traduït al castellà d'Aragó per Martín Martínez Dampiés, versió que es conserva en dues edicions impreses a Saragossa en els anys 1495 i 1499. Més tard, a partir del 1500, s'imprimí una adaptació de l'anterior al castellà de Castella (“emendada e corregida”) a diverses ciutats de Castella i, finalment, a Saragossa (Valladolid, 1500 i 1524; Toledo, 1507, 1511 i 1515; Burgos, 1530; Jaén, 1534; Salamanca, 1544 i 1545; i Saragossa, 1545) (Cifuentes 2014: 150).

Més endavant, durant el mateix segle XVI, encara s'efectuà una nova traducció al castellà (vegeu fig. 3), probablement feta a partir de les edicions catalanes, per Alonso Suárez (Toledo, 1564, dins de l'obra *Recopilación de los más famosos autores Griegos y Latinos que trataron de la excelencia y generacion de los cavallos, y assimismo como se han de doctrinar y curar sus enfermedades, y también de las mulas y su generación*), que presenta una traducció completa del *Tractat de les mules* i alguns capítols del *Llibre de cavalls* (Faraudo 1949: 29; Cifuentes-Ferragud 1999: 103).

També existeixen en castellà tres manuscrits fragmentaris copiats de les edicions impreses a l'Aragó, i que inclouen només el *Tractat de les mules*, que hi és anomenat *Libro de albeitería para las mulas* (Barcelona, BC, ms. 864, f. 97ra-108va; Madrid, BHUCM, ms. 982; i Madrid, RAH, ms. San Román-47, f. 59v-69v) (Ciència.cat DB 0p104).

---

8. Aquesta segona referència consta a Lupis-Panunzio (1992: 31), que no aporta la signatura del manuscrit. Hem contactat la biblioteca (25-02-2022) per demanar-los-en més informació, però ens han indicat que no l'han pogut localitzar.

2.5 La hipotètica traducció galaicoportuguesa

Finalment, si bé Cifuentes i Ferragud (1999: 102) esmenten una traducció galaicoportuguesa probablement feta des del text castellà, a partir d'una referència oral que no van poder confirmar, tot sembla indicar que és fruit d'una confusió, perquè a hores d'ara no s'ha pogut localitzar cap versió en aquesta llengua.

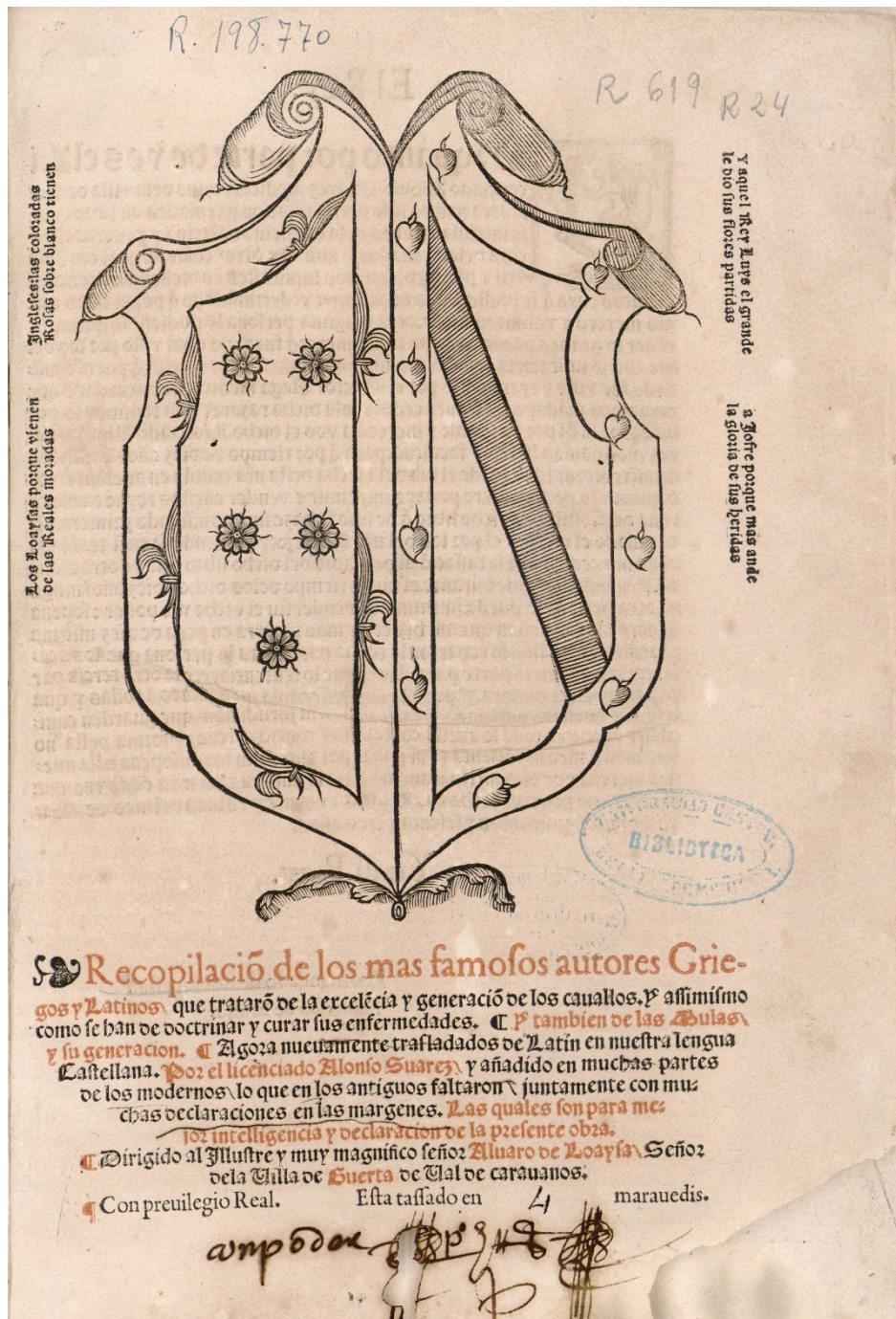

FIG. 3: Portada de l'obra d'Alonso Suárez, *Recopilación de los más famosos autores griegos y latinos...* (Toledo, Miguel Ferrer, 1564) © Biblioteca Histórica de la Universidad Complutense de Madrid. BH MED 1621

En resum, a l'àmbit ibèric, l'obra de Díez va esdevenir gairebé immediatament el text canònic sobre la matèria durant el segle XV, citada encara per tractats de veterinària castellans, mexicans, alemanys, italians i francesos fins a les darreries del segle XVI (Cifuentes 2006: 150; Cifuentes 2011).

A més, és l'única obra de menescalia en català que ha estat emprada com a font sistemàtica al DCVB i al DECat (Cifuentes 2012: 5) i una de les dues buidades al VFaraudo, juntament amb un manuscrit de l'obra de Giordano Ruffo (París, BnF, ms. Esp. 212, erròniament atribuïda a Teodoric).

Tanmateix, tot i la importància que el text tingué a les acaballes de l'edat mitjana i al Renaixement, aquesta tradició manuscrita i impresa tan abundant, complexa i plurilingüe ha estat un escull que ha dificultat fins ara l'edició del text, ja que preparar una edició a partir de tants testimonis, i d'aquestes característiques, és una feina molt complexa i de gran envergadura que, fins al moment, ningú s'havia atrevit a fer. Aquesta situació explica perquè l'ús que en va fer el DCVB es va limitar al text imprès el 1515 i el 1523, de més fàcil accés però que, com ja s'ha dit, no representa el text original de l'obra.

3 L'autor, Manuel Díez

3.1 Vida

L'autor del text, Manuel Díez⁹ (1381/82-1443), fou un noble valencià, cavaller, d'ascendència aragonesa, senyor de la baronia d'Andilla (a la comarca valenciana dels Serrans) i establert a la ciutat de València.

Fill primogènit de Rodrigo Díez i de Ramoneta de Vilanova (matrimoni ja documentat el 1381), ingressà a la cort de ben jove (1394) com a patge de Joan I el Caçador (1387-96). Fou un dels ambaixadors que el regne de València va enviar, per acompanyar els seus compromissaris, al Compromís de Casp (1412) i pocs anys després entrà al servei d'Alfons IV el Magnànim (1396-1458), que el convertí en un dels seus majordoms (1417), administradors de la Casa del rei, que formaven part del Consell del monarca, als quals estaven sotmesos, entre d'altres, els cavallerissos i els menescals.

Participà en les corts de València de 1417-18 i de 1428, acompanyà el rei a la campanya d'Itàlia de 1420-23 i a la guerra de Castella (1430), i fou retribuït amb les alcaldies dels castells d'Alpont i de la Vall d'Uixó (1424-36).

Casat en primeres núpcies (c. 1405) amb Castellana de Montagut, amb la qual tingué dos fills – Rodrigo, que fou poeta, i Gaspar –, i en segones núpcies amb Blanca de Calataiud (1423), amb la qual tingué dos fills més, Manuel i Miquel. Feu testament a Andilla el 23 de juliol de 1443, que es publicà al cap de dos dies, i fou soterrat a la sepultura familiar del convent del Carme de València. (Cifuentes-Ferragud 1999: 94-98; Cifuentes 2011: 149; *Sciència.cat DB nom16*)

---

9. Tal com exposen Cifuentes i Ferragud (1994: 94), als manuscrits i impresos, i a la bibliografia, el cognom de l'autor hi apareix en formes diferents: Díez, Dieç, Dies o Díaz. Seguint aquests autors, hem optat per la forma gràfica Díez perquè és la més habitual a la majoria dels manuscrits catalans i també a la documentació contemporània oficial, en particular a la de la Cancelleria reial i a la notarial. Dieç i Dies són dues formes gràfiques catalanitzades, fonèticament equivalents, presents en alguns dels manuscrits i als impresos catalans del segle XVI. La forma Díaz, finalment, apareix en alguns impresos castellans i es forma per analogia amb altres cognoms castellans. El segon cognom, "de Calataiud", amb el qual sovint se'l designa, li fou adjudicat, erròniament (perquè era el de la seva esposa i corresponia al seu fill homònim, no pas a ell), per l'historiador de l'orde de Montesa Hipòlit de Samper al segle XVII i, per això, no apareix als manuscrits, edicions ni documents (Cifuentes-Ferragud 1999: 94). Vegeu *Sciència.cat DB nom16*.

3.2 Redacció dels tractats

Per una banda, algunes referències en el *Llibre de cavalls* a qüestions valencianes permeten fixar com a termini *a quo* de la redacció d'almenys aquest tractat l'any 1424,¹⁰ coincidint amb el retorn de Díez a València després de la primera campanya del Magnànim a Itàlia, mentre era alcaid de la Vall d'Uixó (Gaspiretti 1931: 317). A l'altre extrem, l'any 1436 s'ha considerat el termini *ad quem* per a la redacció del text, perquè aleshores Díez era ja un expert en la matèria tan reconegut com per ser incorporat a la comissió formada aquell any per seleccionar el primer tribunal examinador dels menescals de la ciutat i el regne de València, fet que ens indicaria que ja tenia obra escrita (MedCat doc62, document localitzat per V. Dualde). En canvi, pel que fa al *Tractat de les mules*, si bé és possible que Díez l'hagués escrit durant aquest mateix període, també podria ser que l'hagués redactat més tard.

En qualsevol cas, aquesta forquilla de dates lligaria també amb la datació dels manuscrits conservats més antics (Cifuentes-Ferragud 1999: 98-99; *Sciència.cat* DB nom16).

Finalment, s'ha de precisar que la biografia de Manuel Díez, aquesta cronologia i l'anàlisi dels manuscrits desmenteixen, per tant, que el *Llibre de la menescalia* fos escrit a instància del rei Alfons al Magnànim, després d'una convenció de menescals, durant la segona campanya d'Itàlia, de 1443-44, tal com s'afirma al pròleg de les edicions impreses castellanes del segle XVI, segurament per motius comercials (Cifuentes-Ferragud 1999: 104-06), idea que han anat reproduint els investigadors fins al segle XX (per exemple, Poulle-Drieux 1966: 36).

4 Les fonts

Per a la redacció del *Llibre de la menescalia*, Díez compilà principalment dues fonts: el *Liber marescalcie* de Lorenzo Rusio, escrit a Roma c. 1301-1307 per al cardenal Napoleone Orsini, que podria haver consultat al llarg de la seva estada a Itàlia, durant la primera campanya el Magnànim (1420-23); i el tractat anònim castellà conegut com *Libro de los caballos*, escrit molt probablement a l'entorn d'Alfons XI de Castella (1312-50). Aquest darrer compila la *Practica equorum* de Teodoríc Borgognoni (c. 1285-87), basada, al seu torn, en el *De medicina equorum* de Giordano Ruffo de Calàbria (c. 1250-54), noble calabrès que fou cavallerís de l'emperador Frederic II (Sachs 1936: xvi). El *Libro de los caballos* i les obres de Teodoríc i Ruffo foren traduïts al català.¹¹

La semblança d'alguns capítols de Díez amb les seves fonts ha provocat que hagi rebut per part de la bibliografia la fama injusta de ser un plagiador. Sanz Egaña (1941: 99) és qui va anar més enllà i va titllar Díez de "copista, cuando más, mero traductor de un manuscrito más antiguo". En l'edició de Georg Sachs del *Libro de los caballos*, l'autor compara fragments de Díez amb aquest text i dubta, fins i tot, que el *Llibre de la menescalia* es pugui considerar una obra independent:

10. Per exemple, la valoració que Díez fa de l'ordi "d'ací, de regne de València" (Gaspiretti 1931: 317).

11. El *Libro de caballos* es va traduir al català en el segle XIV, traducció o traduccions que no han estat estudiades, tot i haver-se'n editat un manuscrit a Gili 1988. La traducció de Teodoríc, per la seva banda, no es conserva, però apareix esmentada en diversos documents. Per últim, del tractat de Giordano Ruffo se'n conserven diverses versions en català, datables des del tombant del segle XIII al XIV, que tampoc no han estat estudiades. N'és una adaptació el text editat a Gili 1985 (Cifuentes-Ferragud 1999: 100-10; Cifuentes 2006: 146-51; i *Sciència.cat* DB nom20). L'estudi més recent de Ruffo és a Montinaro 2018, i les últimes aportacions sobre Teodoríc són a Roversi Monaco 2019 i Iannacci-Zuffrano 2022.

...no me propongo estudiar las relaciones que tienen entre sí los distintos tratados de veterinaria que se publican en tiempos posteriores, però sí conviene indicar que este *Libro de los caballos* es la fuente en que se nutren todos ellos, especialmente el *Libro de Manescalía* de Manuel Díez de Calatayud, que generalmente se ha considerado como obra independiente. (Sachs 1936: xxi)

D'altra banda, Faraudo (1949: 25) apunta que Díez va copiar i traduir al català el text de Rusio i presenta, en un glossari de la seva edició del *Tractat de les mules*, cinc fragments comparats per il·lustrar aquesta condició de traducció.¹²

...se limitó a copiar y trasladar al catalán un famoso texto, el del libro de *mascalía* de Lorenzo Rusio que ejerció una grande influencia durante cuatro siglos, a partir del XIV, en el mundo científico de Italia donde había brotado la esplendente floración trecentista de tratadistas veterinarios.

En canvi, tot i que Prévot i Ribémont (1994: 342-43) també han considerat que el *Llibre de la menescalía* presenta un apartat hipiàtric interessant, "mais sans grande originalité", sí que apunten que podrien ser més originals els capítols dedicats a les ferides de guerra, especialment les ferides de cops de llança, espases, dagues o punyals.

Finalment, si bé el *Llibre de cavalls* s'ha jutjat, tradicionalment, com una còpia o traducció, la bibliografia sí que ha destacat l'originalitat del *Tractat de les mules*, que considera més propi de la mà de Díez i amb menys influència d'altres obres.

En qualsevol cas, aquesta valoració de Manuel Díez com un plagiador i no pas com un autor original és injusta i anacrònica, i ha provocat que sovint es descartés i es menyspreés el *Llibre de la menescalía* considerant-lo una obra sense valor, o amb nul·la influència sobre la tractadística hipiàtrica posterior. Cifuentes i Ferragud (1999: 100) van ser els primers de plantejar un canvi de perspectiva i van apuntar que aquestes acusacions eren fruit de "la ceguera tradicional sobre la *ordinatio partium* como factor creativo en la compilación medieval", i no tenien present que, al seu torn, les fonts de Díez també eren compilacions d'autors anteriors. Aquest prejudici és un altre dels motius que podria explicar que, fins ara, no comptem amb cap edició crítica del text.

En canvi, la compilació dels continguts de Rusio i el *Libro de los caballos* és un dels motius que expliquen l'èxit de l'obra, perquè, procedint així, Díez va saber recollir el gruix dels millors coneixements acumulats, reunits per aquelles dues obres, i presentar-los d'una forma ordenada. De fet, per a Cifuentes (2006: 150), l'existència d'una traducció napolitana demostra el valor que li era atribuït com a compendi del saber hipiàtric, tot i basar-se en bona part en textos de procedència itàlica i que ja circulaven en les llengües itàliques.

L'altre factor que va propiciar l'èxit de l'obra és que va connectar amb la demanda existent al seu temps, fruit dels canvis importants que ja s'havien produït en l'ofici del menescal, amb la institucionalització d'un control social sobre l'aprenentatge i la pràctica, amb exàmens i tribunals examinadors, en els quals el mateix autor, com s'ha dit, es va implicar personalment (Cifuentes-Ferragud 2002: 920-22). L'obra de Díez va tenir un paper central en aquest procés de professionalització dels menescals, que es palesa amb la inclusió, als impresos castellans i catalans (i a l'adaptació manuscrita de Salvador Vila), de qüestionaris pràctics per a la preparació dels exàmens dels menescals (Cifuentes-Ferragud 1999: 110; transcripció d'un fragment de l'adaptació de Salvador Vila a p. 122-24).

---

12. Són els capítols dedicats a "De la malaltia qui-s fa als cavalls en la boqua, a la qual dient lempastre, e altres li dient paladars o fava", "De la malaltia que dient barbes", "De la malaltia que hom diu fredea de cap", "De la gran crebaça qui-s fa de través en la ungla, a la qual dien creta", i "Cura per a enclavadura que no toch al tudell", a partir del ms. BU.

5 El contingut del *Tractat de les mules*

Després de presentar els manuscrits, l'autor i les fonts, centrem-nos ara en el contingut del *Tractat de les mules*. El text mular és molt més breu que el *Llibre de cavalls*: ocupa entre deu i quinze folis segons el manuscrit, que equivalen al voltant d'una vuitena part del total del *Llibre de la menescalia*. L'autor anuncia al pròleg que l'obra constarà de deu capítols, que es mantenen ordenats d'una forma bastant rigorosa al llarg del text (vegeu fig. 4).

Ordonaré [el tractat] en x capítols: lo primer serà de la bellea que mula deu haver; lo segon, dels bons senyals que mula deu haver per ésser bona; lo terç, de les bondats que mula deu haver; lo quart, com la deu fer avar [a] amblar; lo cinquè, com la deu tenir; lo sissè dels pèls; lo setè, de lurs malalties; lo huytè, de les cures; lo novè, com deu ésser ferrada; lo dehè, la conenxença si és filla de somera o de egua.¹³ (VU₃, f. 8or)

A la pràctica, però, el *Tractat* té nou capítols, que són els següents (llicó de VU₃, f. 79ra-79va):

- [1] De la bellea que mula deu haver
- [2] Dels bons senyals que mula deu haver per ésser bona
- [3] De les bondats que bona mula deu haver
- [4] Com la deveu fer avar [a] amblar
- [5] Com se deu tenir la mula
- [6] Dels pèls qui per dret nom se poden nomenar a les mules
- [7] De les malalties que acostumen venir a les mules
- [8] De la conenxença de la mula, si és filla de egua o de somera
- [9] Com deu ésser ferrada la mula

Al llarg dels nou capítols, Díez presenta continguts tant hipològics com hipiàtrics. La part hipològica o d'estudi de la mula es troba repartida entre els apartats 1-6 i 8-9, i tracta els següents aspectes: l'elecció de les bones mules (1-3), la cria i manteniment (4-5), el pelatge i què implica (6), l'ascendència o filogènia i què implica (8), i el ferrament (9).

En detall, se centra en els següents aspectes: la morfologia, amb apunts sobre com han de ser el cap, els ulls, les orelles, el coll, la cua, les cuixes, les corones i el pas, entre altres (1); els indicadors físics i de comportament per poder seleccionar una mula bona (2); les millors qualitats perquè sigui "delitosa", "profitosa" i adient per al mosso o persona encarregada de tenir cura de l'animal (3); la doma, amb apunts sobre com fer-la amblar o anar a bon pas (4); el manteniment, amb consells d'estabulació, alimentació i higiene (5); el pelatge, amb les bondats i vicis de l'animal associats a deu pelatges diferents (6); consells per distingir-ne l'ascendència, d'euga i ase o de somera i cavall, i, per tant la diversa qualitat (8); i, per últim, com s'ha de ferrar l'animal (9).

La part hipiàtrica o de medicina veterinària (7), "De les malalties que acostumen venir a les mules", presenta les principals malalties i lesions mulars, de les quals normalment indica la localització, la causa, una descripció breu dels símptomes i, finalment, hi proposa un o diversos tractaments – que en alguns casos, els més desesperats, com passa al *Llibre de cavalls*, són conjurs o

---

13. Al text, les malalties i les cures, anunciades al pròleg com a capítols set i vuit, es tracten conjuntament; i el capítol que seria el novè segons el pròleg, dedicat al ferrament de la mula, clou el *Tractat*, al quedar situat després del dedicat a l'ascendència de l'animal.

invocacions màgiques. Aquest capítol és el més extens (conforma la major part del text), i està dividit en vint-i-cinc subapartats, cadascun dedicat a una malaltia o lesió diferent.¹⁴

El *Tractat de les mules* (com també el *Llibre de cavalls*) ens permet observar quin era el fonament teòric de la menescalia: la doctrina mèdica hipocràticogalenica, o galenisme (emmarcada en la filosofia natural aristotèlica), en la qual també es basava la medicina universitària vigent a la baixa edat mitjana. L'esquema teòric es fonamentava en els elements, les complexions i els humors, així com en les coses naturals, les no naturals i les contranaturals (Ferragud 2009: 31, 67-68). Com en la medicina humana, la prevenció era fonamental, i per això els tractats solien incloure consells sobre el règim alimentari i la higiene, la neteja, les condicions òptimes de l'estable o pràctiques terapèutiques com la sagnia (Cifuentes *et al.* 1997: 95). Quant a aquesta última pràctica, Díez recomana fer-ne quatre cada any, una a cada estació.

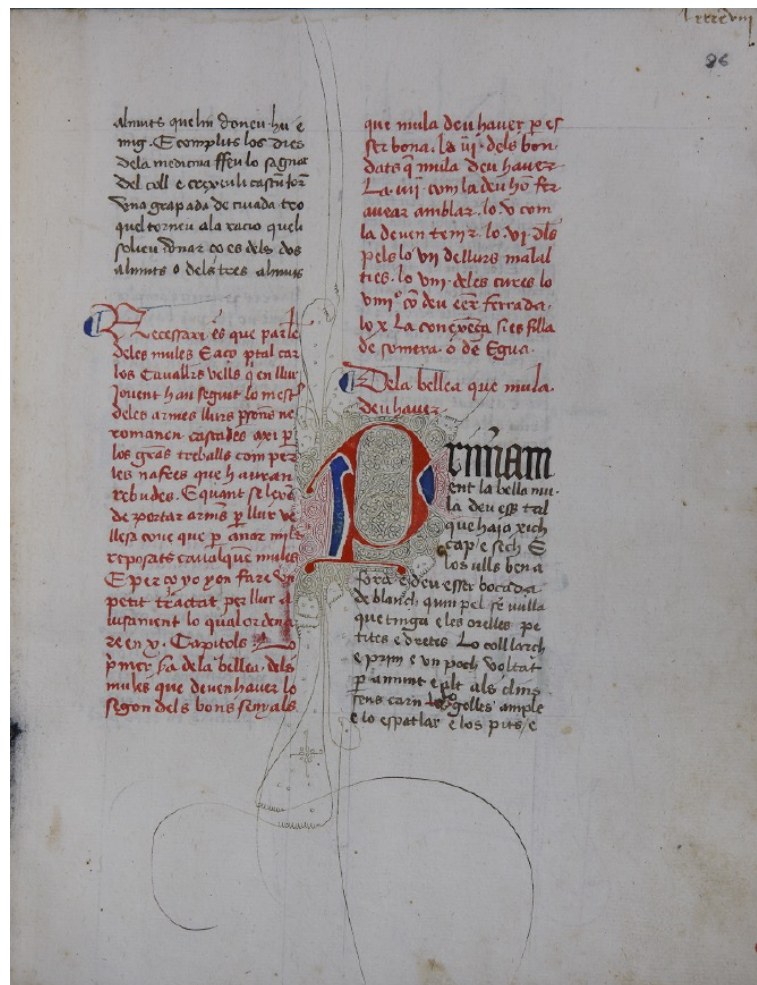

FIG. 4: Pròleg del *Tractat de les mules* dins del *Llibre de la menescalia* de Manuel Díez, al manuscrit VU1 © Universitat de València. Biblioteca Històrica, ms. 624, f. 86r

14. Presentem una relació completa del contingut del *Tractat de les mules* a l'annex 1 d'aquest treball.

6 Les dues edicions existents del *Tractat de les mules*

Com hem exposat a la introducció, el *Llibre de la menescalia* apareix recollit des del segle XVIII per diversos bibliògrafs i historiadors de la veterinària. Més enllà d'aquestes ressenyes bibliogràfiques, els estudis del *Llibre de la menescalia* són pocs. En tot cas, l'originalitat atribuïda al *Tractat de les mules*, que ja hem mencionat, unida a la seva poca llargària, ha provocat que aquest text despertés més interès entre els filòlegs, i comptem amb dues edicions del text. En realitat, però, no són edicions crítiques sinó transcripcions d'un dels manuscrits, parcialment col·locionades, com a molt, amb un altre dels testimonis de l'obra.

La primera d'aquestes edicions és la de Lluís Faraudo de Saint-Germain (1949), que edita el *Tractat de les mules* a partir d'un sol manuscrit, el BU, i afegeix tres capítols més, al glossari, transcrits de l'adaptació de Salvador Vila (Barcelona, BC, ms. 423). Complementàriament, l'article presenta l'autor, la matèria, les fonts i els testimonis, manuscrits i impresos, tal com es coneixien en aquell moment. Finalment, també inclou un glossari força detallat amb 83 termes, dels quals dona una proposta d'etimologia, equivalències a altres llengües, el significat i, en algun cas, exemples d'altres textos. Aquest glossari formava part d'una iniciativa més ambiciosa de Faraudo: la recollida sistemàtica de lèxic especialitzat per a un vocabulari històric català (per al qual va arribar a recollir 40.000 fitxes), que va restar inèdit, però que ara ha estat informatitzat a VFaraudo, recurs que ja hem citat anteriorment.

A la seva edició, Faraudo destaca que el text té un interès doble:

...la importancia actual de semejantes escritos radica en el estudio del olvidado saber de antaño, y es por demás interesante para nosotros el de los tratados de medicina y cirugía veterinarias de Díez y bajo el doble aspecto histórico del lenguaje y de la ciencia, pues se asigna en ellos con precisión uno o varios nombres típicos, populares o cultos, a cada enfermedad o lesión de las caballerías y asimismo a los remedios prescritos en los recetarios y en las curas usuales de la época. (Faraudo 1949: 24)

El coneixement personal que Faraudo tenia del tema (era general del cos de cavalleria) fa que la seva aportació sigui la més important (Cifuentes 2017).

La segona edició del *Tractat de les mules* de què disposem és a càrrec de Vicent Lluís Simó Santonja (2010). Aquesta edició, feta en ortografia valenciana secessionista, inclou una introducció més extensa que l'anterior en la qual presenta informació sobre la menescalia i una biografia de Manuel Díez, tot de segona mà, si bé se centra molt en polemitzar sobre la unitat de la llengua i inclou continguts que no tenen cap relació amb l'obra. La transcripció del text és feta a partir del manuscrit UV1, amb algunes anotacions poc sistemàtiques referides al manuscrit UV3 i als impresos en castellà (Toledo, 1507) i en català (Barcelona, 1515), que ell anomena "la traducció catalana" (Simó Santonja 2010: 101). L'edició també inclou un facsímil en blanc i negre del manuscrit UV1 (pròleg del *Llibre de cavalls* i *Tractat de les mules*) i un recull de reproduccions del mateix tipus de l'apèndix iconogràfic (cavall astral, malalties de les potes) d'aquest manuscrit i d'alguns altres (UV3 BC, SC i Y), i de les edicions en castellà de 1499, 1500 i 1507 (entre altres reproduccions que l'autor considera relacionades).

7 Conclusions

En resum, el *Llibre de la menescalia* és un dels principals tractats de menescalia europeus de l'edat mitjana, però no compta amb una edició crítica basada en la col·lació de tots els testimonis. Les causes principals d'aquest fet es poden atribuir, d'una banda, a la considerable tradició textual, tant manuscrita com impresa, i, d'altra banda, al prejudici anacrònic de considerar-lo un plagi.

Tanmateix, personalment, la rellevància del text ens ha empès a editar-lo. De moment, com a objecte de la tesi doctoral, estem preparant una edició crítica del *Tractat de les mules*. A més, volem estudiar-ne algunes qüestions que ja s'han formulat: les fonts i la suposada originalitat d'aquest text, la recepció i, finalment, el vocabulari tècnic present a l'obra, que ha de servir per completar el que Farauo va estudiar en el seu moment. En darrer lloc, esperem que aquesta edició i estudi ajudin a posar de manifest la rellevància de l'aportació de Manuel Díez i duguin, més endavant, a l'edició del text complet del *Llibre de la menescalia*.

8 Obres citades

- Aguiló, Marià. 1923. *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid: Sucesores de Rivadeneyra) <<https://tinyurl.com/bdzngrd8>>
- Álvarez Márquez, María del Carmen (ed.). 1991. *Libro de Albeytería* (Sevilla: Junta de Andalucía; Biblioteca Capitular y Colombina)
- Antón Ramírez, Braulio. 1865. *Diccionario de bibliografía agronómica y de toda clase de escritos relacionados con la agricultura, seguido de un índice de autores y traductores, con algunos apuntes biográficos* (Madrid: Impr. y Estereotipia de Manuel Rivadeneyra) <<https://doi.org/10.5962/bhl.title.32767>>
- Antonio, Nicolás. 1788. *Bibliotheca hispana vetus et nova..., curante Francisco Perezio Bayerio... qui et prologum, & auctoris vitae epitomen, & notulas adiecit*, 2 vols (Madrid: Vda. de Joaquín Ibarra) <<https://go.uv.es/6bXvUgm>>
- Cifuentes, Lluís. 2006. *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, 2nd edn (Barcelona: Universitat de Barcelona; Palma: Universitat de les Illes Balears)
- Cifuentes, Lluís. 2011. 'Manuel Díez i el seu manual de menescalia: La culminació de la veterinària en el marc ibèric tardomedieval i renaixentista', *Temes de Ciència.cat* <<https://tinyurl.com/3dz6whxc>>
- Cifuentes, Lluís. 2012. 'Hacia un nuevo Vocabulario del catalán técnico medieval', in *Léxico de la ciencia: tradición y modernidad*, ed. by Graça Rio-Torto (München: LINCOM GmbH), pp. 33-56
- Cifuentes, Lluís. 2014. 'Els sabers útils al món rural català medieval: agricultura, menescalia, medicina i conservació dels aliments', *Études Roussillonaises*, 26: 33-50 <<https://tinyurl.com/vzbd95xf>>
- Cifuentes, Lluís. 2017. 'Lluís Faraudo de Saint-Germain (1867-1957)', *Homenajes de Ciència.cat* <<https://tinyurl.com/p64m25b7>>
- Cifuentes, Lluís; Ferragud, Carmel. 1999. 'El *Libre de la menescalia* de Manuel Dies: de espejo de caballeros a manual de albéitares', *Asclepio*, 51-1: 93-127 <<https://doi.org/10.3989/asclepio.1999.v51.i1.325>>
- Cifuentes, Lluís; Ferragud, Carmel. 2002. 'El cuidado de los animales y sus enfermedades', in *Historia de la ciencia y de la técnica en la Corona de Castilla* vol. 1: *Edad Media, siglos XII-XV*, ed by in Luis García Ballester, José M. López Piñero and José Luís Peset (Salamanca: Junta de Castilla y León), pp. 915-26 <<https://tinyurl.com/2nm762nr>>
- Cifuentes, Lluís; Ferragud, Carmel; Garcia Ballester, Lluís. 1997. 'Els menescals i l'art de la menescalia a la Corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana', in *Història de la ramaderia i la veterinària als Països Catalans: actes del IV Col·loqui d'Història Agrària* (Barcelona: Universitat de Barcelona), pp. 75-99 <<https://tinyurl.com/r46mfdrd>>
- Cordero del Campillo, Miquel (ed.). 2001. Manuel Díez *Libro de Albeytería* (León: Trea)
- DCVB: Alcover, Antoni Maria et al. 1964-69. *Diccionari català-valencià-balear*, 2nd edn (Palma: Moll) <<https://dcvb.iec.cat/>> [accessed 21-01-2022]

- De Marinis, Tamaro. 1947-53. *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, 4 vols (Milano: Ulrico Hoepli)
- DECat: Coromines, Joan. 1980-91. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols (Barcelona: Curial)
- Dualde Pérez, Vicente. 1997. *Historia de la albeiteria valenciana* (València: Ajuntament de València)
- Farauo de Saint-Germain, Lluís. 1949. 'El texto primitivo inédito del *Tractat de les mules* de mossén Manuel Díez', *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 22: 23-62 <<https://go.uv.es/f5kKbxC>>
- Ferragud, Carmel. 2009. *La cura dels animals: menescals i menescalia a la València medieval* (Catarroja: Afers)
- Ferragud, Carmel. 2011. 'L'art de la menescalia i els seus practicants a la Baixa Edat Mitjana', *Temes de Ciència.cat* <<https://tinyurl.com/mrxa82cf>> [accessed 21-01-2022]
- Fuster, Just Pastor. 1827-30. *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días [y de los que aún viven], con adiciones y enmiendas á la de D. Vicente Ximeno*, 2 vols (València: Impr. y Libr. de Idefonso Mompié) <<https://tinyurl.com/2p97bj89>>
- Gallardo, Bartolomé José. 1863-89. *Ensayo de una biblioteca española de libros raros y curiosos*, 4 vols (Madrid: Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneira) <<https://go.uv.es/s7Zgm5m>>
- Gaspiretti, Antonio. 1931. 'Un trattato di Mascalia del secolo xv in lingua catalana', *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 12: 289-335 <<https://go.uv.es/JwUICN4>>
- Gili, Joan (ed.). 1985. *Lo cavall: tractat de manescalia del segle xv* (Oxford: Dolphin Books)
- Gili, Joan (ed.). 1988. *Libre dels cavayls que compòs Ypocràs: manuscrit del segle xv* (Oxford: Dolphin Books)
- Iannacci, Lorenza; Zuffrano, Annafelicia. 2022. *Il dossier testamentario di Teodorico Borgognoni, frate domenicano, chirurgo, ippiatra e vescovo: autobiografia di un uomo del Duecento* (Firenze: Sismel)
- Lupis, Antonio; Panunzio, Saverio. 1992. *Caccia e pratica veterinaria a Napoli e nelle corti italiane del Quattrocento* (Bari: Adriatica)
- MedCat: *Corpus Medicorum Catalanorum*. 2020-, ed. by Lluís Cifuentes and Carmel Ferragud <<https://medcat.scienca.cat>> [accessed 23-04-2022]
- Montinaro, Antonio. 2018. *La tradizione del 'De medicina equorum' di Giordano Ruffo* (Milano: Ledizioni) <<https://doi.org/10.4000/books.ledizioni.2067>>
- Planas, Josefina. 2012. 'El caballo astrológico en el tratado de albeitería de Manuel Díez', *Goya*, 340: 186-99 <<https://go.uv.es/eNk6kFG>>
- Poulle-Drieux, Yvonne. 1966. 'L'Hippiatrie dans l'occident latin du XIIIe au XVe siècle', in *Médecine humaine et vétérinaire à la fin du moyen âge*, ed. by Guy Beaujouan, Yvonne Poulle-Drieux and Jeanne-Marie Dureau-Lapeyssonnie, (Gèneve: Droz), pp. 9-168
- Prévot, Brigitte; Ribémont, Bernard. 1994. *Le Cheval en France au Moyen Age, sa place dans le monde médiéval, sa médecine: L'Exemple d'un traité vétérinaire du XIVe siècle, la 'Chirurgie des chevaux'* (Orléans: Paradigme)

- Ribelles Comín, Josep. 1915. *Bibliografía de la lengua valenciana* (Madrid: Imprenta de la Revista Archivos, Bibliotecas y Museos), vol. 1 <<https://go.uv.es/O6yLCQw>>
- Ribugent, Glòria. In process. *El 'Tractat de les mules': edició crítica i història textual* (doctoral thesis in process, Universitat de Barcelona)
- Roversi Monaco, Francesca. 2019. *Teoria e pratica medica nel basso Medioevo: Teodorico Borgognoni vescovo, chirurgo, ippiatra* (Firenze: Sismel)
- Sachs, Georg. 1936. *El libro de los caballos: tratado de albeitería del siglo XIII*, Anejos de la Revista de Filología Española, 23 (Madrid: Junta para la Ampliación de Estudios Centro de Estudios Históricos)
- Salvà y Mallén, Pedro. 1872. *Catálogo de la biblioteca de Salvá*, 2 vols (València: Imprenta de Ferrer de Orga) <<https://go.uv.es/qg7pZ6i>>
- Sanz Egaña, Cesáreo. 1941. *Historia de la veterinaria española: albeitería, mariscaleria, veterinaria* (Madrid: Espasa-Calpe)
- Sciència.cat DB*. 2012-, ed. by Lluís Cifuentes <<http://www.sciencia.cat/scienciadat-db>> [accessed 21-01-2022]
- Simó Santonja, Vicent Lluís (ed.). 2010. *Tractat de les mules* (València: L'Oronella)
- Torres Amat, Fèlix. 1863. *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña* (Barcelona: Impr. de J. Verdager) <<https://tinyurl.com/mtc4wz6d>>
- Vfaraudo: Faraudo de Saint-Germain, Lluís. 2007-. *Vocabulari de la llengua catalana medieval*, ed. by Germà Colón Domènech (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans) <<http://www.iec.cat/faraudo>> [accessed 21-01-2022]
- Ximeno, Vicent. 1747. *Escritores del Reyno de Valencia, chronológicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII de la Christiana Conquista de la misma ciudad hasta el de MDCCXLVII*, 2 vols (València: Joseph Estevan Dolz) <<https://go.uv.es/nFNqmuUH>>

9 Annex: Transcripció de la taula dels capítols

Taula dels capítols i apartats del *Tractat de les mules* de Manuel Díez, segons el manuscrit VU3, f. 79r-79v.

Taula del tractat de la menescalia de les mules compost per lo noble mossèn Manuel Díez

Lo pròlech del libre, en cartes CI

[1] De la bellea que mula deu haver, en cartes CI

[2] Dels bons senyals que mula deu haver per ésser bona, en cartes CI

[3] De les bondats que bona mula deu haver, en cartes CI

[4] Com se deu haver al amblar la mula, en cartes CI

[5] Com se deu tenir la mula en cartes CII

[6] Dels pèls qui per dret nom se poden nomenar a les mules, en cartes CII

- [7] De les malalties que acostumen venir a les mules, en cartes CIII
  - [7.1] De la malaltia que dien vorm, en cartes CIII
  - [7.2] De la malaltia que dien adives, en cartes CIII
  - [7.3] De la malaltia que dien enredrament, en cartes CV
  - [7.4] De mula qui-s costuba per menjar molta civada, en cartes CV
  - [7.5] De mula qui femta molt, en cartes CVI
  - [7.6] De malaltia qui naix a les mules dins la boqua, en lo lambrot, dejús vers les galtes, en cartes CVI
  - [7.7] De la malaltia qui-s fa dins la boqua de la mula, a la qual dien barbes, en cartes CVI
  - [7.8] De la malaltia que dien l'empastre, o paladars, o fava, en cartes CVI
  - [7.9] De mal dos de mula, en cartes CVII
  - [7.10] De la malaltia que dien corn, qui-s fa en lo dos de la mula, en cartes CVII
  - [7.11] De la malaltia que dien formiga, en cartes CVIII
  - [7.12] De la enclavadura de les mules, en cartes CVIII
  - [7.13] De la malaltia que dien porrets, en cartes CVIII
  - [7.14] De la malaltia que dien exuagues, en cartes CX
  - [7.15] De la malaltia que dien raça, en cartes CX
  - [7.16] De la malaltia que dien aristella, en cartes CXI
  - [7.17] De la malaltia que dien vexigues, en cartes CXI
  - [7.18] De la malaltia que diu hom ronya, qui-s fa en lo cors de la mula e devalla en les cames, en cartes CXI
  - [7.19] Del proÿment o ronya, qui-s fa en los clins hi en la coha de la mula, en cartes CXII
  - [7.20] De la mula qui va en amor per refredar-la de la calor, en cartes CXII
  - [7.21] A colp d'ull de mula, en cartes CXII
  - [7.22] Per la desfeta que mula haja en l'ull, en cartes CXII
  - [7.23] De la malaltia que hom diu cimorra, en cartes CXII
  - [7.24] De la malaltia que dien sanchfoniment, en cartes CXII
  - [7.25] De la mula qui-s srtonqua, en cartes CXIII
- [8] De la conexença de la mula si és filla de egua o de somera, en cartes CXIII
- [9] Com deu ésser ferrada la mula, en cartes CXIII